

Българите в Северното Причерноморие

ИЗСЛЕДВАНИЯ И МАТЕРИАЛИ

ТОМСЕДМИ

БЕЛЕЖКИ ЗА БЪЛГАРО-ВИЗАНТИЙСКИТЕ ОТНОШЕНИЯ (КРАЯ НА VII в. - НАЧАЛО НА VIII в.)

Стоян Михайлов, Николай Хрисимов

Разработването на тази тема е подбудено от възможността да бъдат представени някои аспекти от взаимоотношенията между България и Византия през VII - VIII в., като се отчете и византийската традиция на контакти с "варварите". Разглеждането на българо-византийските отношения в този контекст няма за цел да омаловажи ролята на българите в тези събития или да представи Византия като определяща сама хода и посоката на двустранните отношения, а се обосновава на някои обективни дадености. Римската (респ. Византийската) империя от втората половина на II в. сл.Хр. е принудена да се защитава от нашествия. Натрупва опит и се установяват традиции при борбата с нахлуващите племена. Мнението, че още с появата на Аспаруховите българи дотогавашната практика е изоставена, е твърде крайно, а евентуалната промяна по скоро е свързана с един по дълъг период.

Втората причина произлиза от самия характер на изворите за интересуващите ни събития, всички писани от автори, излагащи византийската гледна точка. В тях се посочват обикновено само мотивите и действията на империята, а за българската позиция в тези отношения можем да съдим само по бегли споменавания в същите извори. Това в голяма степен предопределя сравнително едностранчивото представяне на фактите.

Във вековното противопоставяне между Византия и варварите политиката ѝ се основава на стремежа за запазване на старите римски граници. През IV-VI в. се утвърждава практика на приемане на варварски племена на територията, както на западната така и на източната част на Римската империя. За узаконяването на това положение се сключва специален договор (foedus), според който срещу пари и продоволствени доставки, заселените варвари ще участват в римската армия, т. е. ще бъдат foederati¹. С цел за сигурно обвързване започва и приемането на федератските вождове във военната и административната йерархия на империята като им се предоставят различни титли². Такава е практиката и в случаите, когато римската власт над определени земи е и само номинална³. Същевременно през VI в. се забелязва широкото използване на термина "съюзници" (socii, συμμαχοί)⁴. Той се използва за племена, които запазват административна и военна автономия спрямо централната византийска власт – остготите на Теодорих в Италия⁵, лангобардите в Панония⁶ и др. С понятието "съюзници" се наричат и една друга група

племена, които не обитават бивши римски владения, но получават ежегодно определена сума – напр. утигури и кутригури⁷, а “федерати” продължават да се наричат варварите, които непосредствено участват във византийската армия⁸.

Приемането на федератски или съюзнически статут е от полза и за самите варвари. Византия за времето си е най-развитата и богата държава, която предлага и най-добрият живот. За много варвари този живот е бил цел, което се илюстрира от множество примери⁹. Подчинението под властта на императора е най-лесният начин за приобщаването към тези стандарти на живот, още повече, че в много случаи “подчиняването” е било формално, а византийските дарове реални. По-различен тип отношения са тези на империята с хуните. Последните до смъртта на Атила нито се заселват на византийска територия компактно, нито стават “съюзници”. Те се стремят от позиция на силата чрез изплащане на годишен данък да получат блага от Византия¹⁰, т. е. стремежът е един и същ, замогване за сметка на империята, но с различни средства.

По същия начин се развиват и отношенията с аварите. Навлизайки във византийския кръгзор през 50-те години на VI в., когато обитават в земите на север от Черно море, отначало те са съюзници на империята и получават от нея субсидия¹¹. След преселението им по Среден Дунав те дори желаят да получат разрешение да се заселят в Панония, но Юстин II им отказва¹². След покоряването на гепидите хаганът Баян отправя искане към императора да им отпусне и парите, давани преди на утигурите и кутригурите, защото те били покорени от аварите, а също да им предадат и Сирмиум, който бил върнат на Византия от гепидите¹³. Юстин II отхвърля исканията за това своеобразно “наследство”, с което се поставя началото на войните с аварите. През 574 г., 584 г., 598 г. и 604 г. се сключват мирни договори, но вече на аварите не се дават субсидии, а се плаща данък¹⁴, както по-рано на хуните.

Специално внимание представлява заселването на славяните на Балканите. За самия процес има малко данни в изворите. В голямата си част той се извършва след 602 г., защото дотогава империята се опитва да ги задържа по река Дунав¹⁵. От по-късните опити на Византия да подчини под върховната си власт това население, обикновено чрез военни експедиции¹⁶, се сди, че по всяка вероятност, славяните се настаняват в новите си поселения без разрешението на империята¹⁷. В някои случаи славяните доброволно са се подчинявали на върховната власт на императора, както посочва Константин Багрянородни за сърбите и хърватите¹⁸.

Характерът на византийската власт над славяните се илюстрира от следния текст на Лъв VI Философ: “След като преминали отсам [Дунав-б. а.] и били принудени, така да се каже, да приемат робството, те не искали да се подчиняват драговолно другиму, но се подчиняват, така да се каже, само на себе си. Те смятали впрочем, че е по-добре да търпят насилие от княза на собственото си племе, отколкото да бъдат подвластни и да се подчиняват на ромейските закони ... Василий I успял да ги погърчи, покръсти и да ги подчини на ромейски началници.”¹⁹ От този пасаж се вижда, че, макар и признали върховенството на Византия, славяните дълго време запазват своята автономия, което придава на подчинението им, особено през VII и VIII в., по-скоро формален характер. Заедно с това няма сведения, че с “покоряването” им те поемат военни задължения спрямо империята, т. е. не се явяват федерати или съюзници.

На базата на досегашното изложение, появата на българите начело с Аспарух на

Долен Дунав от византийска гледна точка е поява на поредния варварски народ, навлязъл в империята, докато за българите преселението е нов етап от тяхното битие, както това е отразено в Именника на българските владетели²⁰. Същевременно българо-византийските отношения не започват през 680 г., а имат също своя предистория. В “Кратката история” на патриарх Никифор под година 634/635 е записано следното: “По същото това време владетелят на уногундурите Кубрат, племенник на Орган, въстанал срещу хагана на аварите и подхвърлил на много оскърбления оставените от него хора и ги прогонил от своята земя. Изпратил пратеници при Ираклий и сключил с него мир, който те и двамата спазвали до края на живота си, защото той му изпратил подаръци и го почел със сана патрикий.”²¹ Въз основа на този пасаж, както и на друг откъс от същата история за покръстването на господаря на хуните²² и на съобщението на Йоан Никиуски²³, отношенията на Кубрат с Византия са определени като мирни и приятелски²⁴. Отбелязва се, че Кубрат е християнин и ромейски патриций²⁵, но без да се тълкува това положение.

Покръстването на един владетел не е само религиозен акт, но и политически. Във Византия съществува идеята за равнозначност на понятията “ромей” и “християнин”, “царство на християните” и “ромейска държава”. От това приравняване изхожда и представата за императора като господар на всички християни²⁶. Че това разбиране е формирано още преди VII в. се вижда от разказа за хунския господар Грод, покръстен в Константинопол лично от Юстиниан I, който “след като го надарил богато, изпратил го обратно в страната му да пази ромейските владения и Босфора.”²⁷ Обявяването на Кубрат за патриций следва същата логика на приобщаване на удостоения към ромейската държава, което включва и “подчиняването” му под върховната власт на императора. Примерите на удостояване със званието патриций на варварски владетели са честа практика в по-ранната римо-византийска политическа традиция²⁸. Причина за това е, че през ранното средновековие владетелят се е отъждествявал със самото племе или държава²⁹, а от там неговото подчинение или обвързване с Византия се е отнасяло и за целия народ. Какво е било отношението на Кубрат към тази постановка не е известно от изворите, но е по-важен практическият смисъл от този акт. Аналогията с Грод ни позволява да изкажем твърдението, че Кубрат се е ангажирал да защитава византийските територии и интереси по северните и западните брегове на Черно море. Срещу това, освен даровете и почитта, които е получил от Византия, той вероятно се е ползвал от византийския престиж и политическа поддръжка за своите действия.

След смъртта на Кубрат Стара Велика България се разпада под натиска на хазарите³⁰. Според Теофан Кубрат е наследен от петимата синове, които се разделят и разселват с подвластните им българи, а само първия остава в старите земи. Третият брат Аспарух “... преминал Днепър и Днестър ... и като завзел Огрос, заселил се между него и онези реки”³¹. Заетото от Аспарух място го прави непосредствен съсед на Византия. В. Златарски изказва мнението, че установяването на прабългарите в делтата на р. Дунав не е станало без знанието на империята, и че Аспарух става византийски “съюзник”, т. е. признава върховната власт на императора³². Основание за това твърдение му дава един пасаж от историята на Михаил Сирийски³³. П. Мутафчиев, въз основа на византийските политически традиции за заселване на варвари, изказва същото предположение³⁴. В подкрепа на подобно твърдение може да се посочи, че почти едновременно във Византия се заселват други две български групи – тази на Кубер в “Керамисийското поле”³⁵ и тази

на „петия брат“ в Равенския Пентапол³⁶. Мирното им приемане в империята предполага, че и Аспарух е могъл да разчита на доброжелателно отношение. Връзките на Кубрат с Византия в миналото също биха могли да спомогнат в подобна насока. Липсата на преки извори не позволява тази теза да бъде категорично отстоявана.

В изворите липсват данни и за причините, довели до започването на българските нападения южно от Дунав. В отговор на тези набези, император Константин IV организира поход по суша и море, предвождан лично от него. Кампанията завършва с разгром на византийската армия³⁷. Последвалите действия на българите са предадени в разказа на Теофан: „И като ги преследвали чак до Дунава, преминали го и дошли при т. нар. Варна, близо до Одесос, и до тамошната земя. Като видели, че мястото е много сигурно, отзад поради реката Дунав, отпред и отстрани поради теснините и Понтийското море, и след като покорили измежду намиращите се там славянски племена така наречените седем племена, поселили северите от предната клисура на Верегава към източните части, а към юги запад до Авария, останалите седем племена, които плащали данък [τάκτων]. И тъй като се разширили в тези места, възгордели се и започнали да нападат и поробват крепостите и земите, които били под ромейска власт. Принуден от това императорът сключил с тях мир като се съгласил да им плаща годишен данък [τάκτα] за срам на ромеите...“³⁸.

За разбирането на описаните събитията има значение преводът на гръцката дума τάκτων. Г. Цанкова – Петкова проследява използването на тази дума в хронографията на Теофан. Тя установява използването им в две значения: 1) като „договор“ – в седем случая; и 2) като „данък“ – в пет случая³⁹. Изводът, че думата τάκτων у Теофан е употребявана с две значения, изисква коментар. Във всички случаи, които авторката е посочила като сключване на „мирни договори“, Византия е трябвало да изплаща парични суми⁴⁰. От това се вижда, че в хронографията на Теофан τάκτων има смисъл на договор, според което се задължава изплащането на данък или се обозначава самият данък. Горният извод за значението на думата показва, че с израза ἑλό τάκτων οὐτός се изразява и зависимостта на славяните или от българите след 680г.⁴¹ или от ромеите преди това⁴².

За съдържанието на мирния договор между българите и Византия са изказани много мнения⁴³. В самия текст на Теофан е посочено само плащането на данък (τάκτα), за да не се нападат крепостите, намиращи се под властта на Византия⁴⁴. В изворите няма изрично посочване как според сключения мир се е третирало присъствието на българите в земите на юг от Дунав, а за това можем да съдим само косвено. В съчиненията на Теофан, Никифор и Георги Монах завладяването и установяването в тези територии е дадено като следствие от победата при Оглоса. Лъв Дякон също казва, че българите „завзели и заселили“ земята, която владеели и по негово време⁴⁵. От това може да се заключи, че Византия е гледала на заселената от българите земя като на временно загубена вследствие на война, а не отстъпена с договор срещу някакви задължения от страна на българите.

След подписването на българо-византийския мирен договор изворите посочват, че император Константин IV до края на управлението си през 685 т. бил необезпокояван от враговете си⁴⁶. Следващият император, Юстиниан II, през 688г. „...се отправил на поход срещу Славиния и България. Той отблъснал българите, които тогава го пресрещнали и нападайки чак до Солун, заловил голямо множество славяни, едни с война, други пък доброволно минали на негова страна... На връщане бил причакан от българите в теснините на клисурата и едва успял да премине, като голяма част от войските му била избита и

мнозина били ранени“⁴⁷. При тези събития всички изследователи се сблъскват с въпроса, кои са споменатите в този пасаж българи – Аспаруховите⁴⁸ или Куберовите⁴⁹. Липсата на повече информация не позволява да се отстоява твърдо една от двете позиции⁵⁰.

Българите се появяват отново във византийските летописи през 705г., когато наследникът на Аспарух, Тервел, оказва помощ на Юстиниан II да си възвърне престола. Според всички извори бившият император успява да получи подкрепа срещу обещание за много дарове и за женитба на дъщеря си с българския господар⁵¹. Начинанието завършва с успех и Юстиниан II отново се възкачва на престола. За наградата, която получил Тервел, има разминаване в различните хроники. Теофан посочва, че императорът „дал на Тервел много дарове и знаците на царската власт“⁵². Според Никифор, Юстиниан му „наметнал ... царска хламида и го провъзгласил за кесар. И като го поставил да седне до себе си, заповядал на войските да се поклонят на двамата. Надарил го с много дарове и го пратил в земите му.“⁵³. Във всички по-късни извори отплатата на Юстиниан II е описана така: „...той дал много дарове на Тервел и като откъснал от ромеите земя, назована сега Загория, дал му я.“⁵⁴. Комбинирайки сведенията от двете групи, голяма част от изследователите се обединяват около мнението, че освен богатите дарове⁵⁵, чрез титлата кесар Тервел бил признат за законен владетел на независима държава, а областта Загоре, обхващала най-общо земите около днешните градове Сливен, Ямбол и Айтос, била първото териториално разширение на младата държава⁵⁶. Това тълкуване на кесарската титла и идентификацията на областта Загора според нас са погрешни.

Обявяването на Тервел за кесар не може да се тълкува като признаването му за независим владетел спрямо империята, защото просто този акт би противоречал изцяло на византийската идеологическа доктрина за универсалическата и месиянска роля на ромейската държава⁵⁷. Напротив даването на византийска титла на чужд владетел, въвлича последния поне формално в йерархичната пирамида на империята, така поне формално, ако не и на практика, Тервел е трябвало да съчетава положението на български владетел с това на византийски кесар. По-интересно в случая е, защо Тервел в разрез с дотогавашната ромейка традиция, е обявен за кесар, а не е отличен с обичайната до този момент титла патриций.

Във Византия титлата кесар по значение е на второ място след тази на императора. За кесари са били обявявани обикновено братята или синовете на управляващия император⁵⁸. Същевременно от времето на император Ираклий се появила практиката на обявяване на евентуалния наследник на престола също за император⁵⁹, с което кесарското достойнство загубило значението си на престолонаследник, но и в следващите векове то останало привилегия за императорските родственици. Следователно, за да бъде обявен за кесар, Тервел трябва да се явява роднина на Юстиниан. От текстовете на Теофан и Никифор се вижда, че сведението за кесарската титла на Тервел е заело мястото, което в предшестващия текст, разказващ за договарянето на него, заема съобщението за обещанието за брак с дъщерята на императора. Това ни позволява да предположим, че Тервел е получил кесарска титла във връзка с брака си с императорската дъщеря. Положението на императорски зет, т. е. член на императорското семейство, отговаря на изискванията за даване на кесарско достойнство. Липсата на известия за осъществяване на такъв брак не отхвърля подобно тълкуване⁶⁰. Вероятно кесарската промоция на Тервел е предхождала самия брак, който по-късно е пропаднал. Че това вероятно е така, се потвърждава от

следния пример. За сватбата на бъдещия император Лъв IV и Ирина патриарх Никифор пише следното: "По време на осмия индиктион Константин взел за жена на своя син Лъв Ирина от Елада и през месец декември я венчал като августиа и като я свързал със сина си, извършил бракосъчетанието."⁶¹ Както се вижда, и в този случай, нелогично от съвременна гледна точка, първо е извършена церемонията на "венчаване" на Ирина за царството, а след това за Лъв.

Заменянето на съобщението за кесарската инвеститура на Тервел в историята на Никифор с това за отстъпването на Загора при по-късните автори, поставя двата политически акта във ясна взаимнообвързаност. В досегашните разработки на проблема за областта Загора, всички автори приемат единодушно, че названието се отнася за земите южно от Стара планина, като спорът е относно по-точното определяне на границите на областта и за времето на включването и в българската държава⁶². Според нас подобна постановка е погрешна, защото се основава на априорното твърдение, че Загора се разполага в Тракия, а в разглежданото съобщение освен името не се дава никакво друго уточнение.

За земя, дадена на хан Тервел като награда за помощта, оказана на император Юстиниан II, се говори и в още едно сведение, на което не е обърнато внимание в досегашните изследвания. В "История" на Лъв Дякон се казва следното: "Казват прочее, че мизите се отделили от северните котраги, хазари и кумани⁶³ и напуснали бащините си жилища. Скитайки по Европа, завзели и се заселили тази страна по времето, когато Константин Погонат управлявал ромейската държава и по името на своя племенен началник Булгар я нарекли България. За това има и друг разказ, който гласи така. Когато на ромейския император Юстиниан бил отрязан носът и бил заточен от Леонтий в Херсон, успял с хитрост да избяга и оттам пристигнал в Меотида. Той привлякъл на своя страна мизийския народ, при условие да го възстановят на престола, срещу което ще получат големи награди. Мизите го последвали и след като завзел властта, те получили от него страната, която се намира между Македония и Истър."⁶⁴ От този разказ се вижда, че за установяването на българите южно от Дунав, през X в. във Византия има две мнения. Първото отразява събитията от 680 г. и като идейно съдържание се намира много близо до текста на Георги Монах⁶⁵ и Скилица-Кедрин⁶⁶. Според втората версия заселването на българите се свързва със събитията от 705 г. Това второ съобщение е много интересно като съдържание и конструкция. Общото твърдение за заселването на българите е погрешно, но едновременно с това, разглеждано на отделни части, то съдържа сведения, потвърждаващи се и от други извори:

Първото твърдение, че "на ромейския император Юстиниан бил отрязан носът и бил заточен от Леонтий в Херсон", е точно; император Юстиниан II наистина е свален от престола, отрязан му е носът и е изпратен на заточение в Херсон.

Второ, твърдението, че той "успял с хитрост да избяга и оттам пристигнал в Меотида", също е точно - Юстиниан бяга от Херсон, отива при хазарите, жени се за Теодора и живее във Фанагория.

Трето, вярно е и следващото твърдение на извора: "Той привлякъл на своя страна мизийския народ при условие да го върнат на престола, срещу което ще получат големи награди". Юстиниан наистина получава подкрепа от Тервел срещу обещание да получи дарове.

Същото може да се каже и за четвъртото съобщение на извора: "Мизите го последвали и след като завзел властта, те получили от него страната, която се намира между Македония и Истър." Действително Юстиниан с помощта на Тервел достига до Константинопол и си връща престола, но за разлика от другите извори, където е посочено даването на областта Загора, тук се говори за земята между "Македония и Истър".

От гореизложеното се вижда, че при съставянето на общия разказ са използвани факти, верни поотделно, но че между тях са изпуснати други, което е довело, в крайна сметка, до цялостното погрешно твърдение. В този ред на мисли би трябвало и сведението, че Тервел е получил земята между Македония⁶⁷ и Истър да е вярно. От разказа на Лъв Дякон следва, че земята завоювана от българите през 680 г., е същата, която Юстиниан II "отстъпил" на Тервел, т. е. под Загора трябва да се разбира не отделна област, а територията на цяла тогавашна България. Тук е интересно да се отбележи, че и през XIII-XIV в. името Загора се използва като равнозначно на България⁶⁸. Следователно през 705 г. Юстиниан II формално предал "изконна ромейска земя" за населяване от българите.

На пръв поглед между кесарската промоция на Тервел и "даването на Загора" няма общ момент, който да обясни, защо се е получило взаимното им заменяне в изворите. Но ако се обърнем към византийската политическа традиция се вижда, че във всички случаи, когато империята отстъпва земя за заселване с договор и дава някакво звание на вожд на заселниците, то тези два елемента се явяват като част от общото даване на федератски или съюзнически статут. Предполагането, че Тервел (респ. българите) е възприет за "федерат" или "съюзник", следва от самия факт на оказване на военна помощ на Юстиниан II. Просто във Византия не съществува въобще идеята за равноправно сътрудничество с чужди народи и държави, като дори и оказването на военна подкрепа се счита за своеобразно подчинение⁶⁹. От друга страна, Византия продължава да практикува даването на федератски и съюзнически статuti и след VI в., както е в случая с печенегите през XI в.⁷⁰

На базата на целия анализ на известията за събитията през 705 г., може да се заключи, че във връзка с оказването на помощ на Юстиниан II, българите получават статута на съюзници (или федерати). Кесарската промоция на Тервел е резултат от предварителното обещание за брак с дъщерята на императора, като така се подчертава личната заслуга на българския владетел за възстановяването на Юстиниан Ринотмет като император. Тези действия променят положението на българите спрямо Византия, като от врагове те стават "приятели" и "съюзници". Това позволява най-вече на българската аристокрация по мирен начин да получава благата на византийския живот, което, както бе посочено в началото, е изконният стремеж на всички варвари. Ако през 680 г. българите чрез сила е трябвало да принудят Византия да им дава данък, то сега императорът доброволно се съгласява да дава богати дарове.

Договорът от 705 г. прави Тервел една от най-значимите фигури в политическия живот на Византия и останалия християнски свят, който е търсил своята легитимация чрез "римското наследство", но този период не продължил дълго. През 708 г. Юстиниан II потеглил на война срещу българите, но в битка при Анхиало бил разбит⁷¹. В изворите не се споменават причините за тази война, нито при какви условия е възстановен мирът, но че мирните отношения са били възобновени, се вижда от събитията от 711 г. Тогава Юстиниан II отново поискал помощ от Тервел, за да запази властта си. Събитията, обаче, се развили

неблагоприятно за наследника на Константин IV и той бил убит⁷². Изпращането на военна помощ недвусмислено показва, че след 708 г. отношенията между Тервел и Юстиниан II са изгладени. Същевременно искането на военна сила показва, че на българите продължава да се гледа като на федерати.

През 712г. избухнала нова война между България и Византия. Българите достигнали до стените на Константинопол и разграбили околностите му, след което "опленили" и Тракия⁷³. Този път е известна причината за конфликта, а именно отказът на император Филипик да спазва договореностите, поети от Юстиниан II⁷⁴. Вероятно българските нападения са продължили и през следващата 713 г., защото през юни същата година Филипик е свален от престола от войската, събрана в Тракия със задача да охранява столицата от българите⁷⁵.

Дали българските нападения са продължили и при управлението на Анастасий II, няма сведения. Мирът е възстановен при следващия император, Теодосий III (715-717)⁷⁶, като за това научаваме от искането на Крум през 812 г. От съобщението на Теофан за този договор се вижда, че България има нов владетел на име Кормесий⁷⁷. За самото му съдържание е известно следното: "...Договрът очертавал границите от Μηλεωνων в Тракия; [определял да се дадат] одежди и червени кожи на стойност до 30 литри злато; освен това бегълците от едната и от другата страна да бъдат връщани взаимно, дори ако се случи да заговорничат срещу властите; търгуващите в двете страни да бъдат снабдявани с грамоти и печати [а на тези, които нямат, да им се отнема] това, което имат и да се внесе в държавното съкровище."⁷⁸ Изказано е мнение, че само първите две клаузи са по договора от 716г., а другите две са предложени допълнително от Крум през 812г.⁷⁹ Въз основа само на Теофановия текст, този спор не може да бъде разрешен. Ние ще приемем *a priori*, че и четирите клаузи са от договора от 716г.

Прието е да се смята, че Μηλεωνων е обозначение на определена точка от границата между България и Византия⁸⁰. В. Бешевлиев свързва това понятие с гръцката дума за ябълка - μήλεα и свързва Μηλεωνων с района на селата Горно и Долно Алмалий (дн. Горно и Долно Ябълково, Ямболско)⁸¹, но Р. Рашев опонира, че е малко вероятно Μηλεωνων да е прието осмислено като Алмалий (т. е. Ябълково) от турците след XIV в.⁸². Предполагането на Г. Цанкова-Петкова, че под Μηλεωνων трябва да се разбират милеарни знаци⁸³, също е малко вероятно⁸⁴.

Липсата на друга информация, освен названието Μηλεωνων, не позволява точното определяне на границата, а само очертаване на общото и разположение. От битките, водени с ромеите през VIII в., повечето са съсредоточени при южното подножие на Стара планина, а именно сраженията през 708, 756, 763, 764, 766, 792г., като само Кардам на два пъти пресреща ромеите по на юг през 791 и 796г. Това показва, че българите са могли ефективно да се отбраняват едва по южните склонове на Хемус, което обезсмисля придобиването на територия в Тракия, която не може да бъде бранена, а следователно и контролирана. От описанието на началото на похода на император Никифор I през 811 г. се вижда, че и след победите на Кардам за граница се е смятала Стара планина⁸⁵. За липсата на българско присъствие в Северна Тракия през VIII в. говорят и досегашните археологически проучвания на региона⁸⁶. От всичко това следва, че "Милеоните" трябва да се търсят близо до южните склонове на Стара планина.

Втората точка от договора предвижда даването на дрехи и червени кожи на

стойност до 30 литри злато. Обикновено се приема, че тук става дума за ежегодния данък, който Византия трябвало да плаща⁸⁷. Според нас тази клауза може би да има съвсем друг смисъл. Самата сума от 30 литри е твърде малка като стойност за данък⁸⁸. За това говори и сумата от 50 кентинария злато (равняващи се на 5000 литри), която според Теофан била отпусната на Артемий през 718 г. от българите. Следователно тук значение има не стойността, а самите дарове. Единствена възможност е червените кожи и дрехи да са свързани с инсигниите на българския владетел, но тъй като те се изискват от Византия, едва ли са исконно български, а произходът им трябва да се свърже с византийската традиция. Изпращането от страна на Византия на тези инсигнии няма стойност на признание на самостоятелност на българския владетел, а точно обратното. Даването на определена титла на варварски господар е придружено и с предоставянето на съответстващото официално облекло. Според нас във втората клауза става на въпрос точно за такова облекло, от което следва, че и Кормесий е притежавал византийска титла, вероятно патриций. При византийския церемониал на патриция - военно лице се полага червен сагион, къса туника и червен колан-цингулум⁸⁹. Това означава, че и с този договор, чрез обвързването на Кормесий с Византия, българите се явяват "съюзници" на империята. За подобен характер на договора може да се посочи и друг факт. В текста на Теофан за "договор" е спомената думата σπονδάς⁹⁰. М. Войнов посочва, че латинското foedus е равно на σπονδάς, като привежда и цитат от Прокопий Кесарийски, където пряко се казва, че латинската дума foederati е равна на гръцката ὑπόσπονδοι⁹¹. Тълкуването на втората клауза и определението на договора като σπονδάς прави изказаното предположение за наличието на федератски или съюзнически статут и при Кормесий още по-вероятно.

Третата точка, ако приемем че е от 716г., е типична за много договори, независимо от статуса на договарящата се със Византия страна. Смята се, че тази точка е наложена от Византия⁹². Сравнението с други договори обаче показва, че на нея са държали не ромеите, а ответната страна⁹³.

В четвъртата клауза се регулират търговските отношения между двете страни. Такава точка също не е новост във византийската практика. В договорите с готите още преди 376 г. се определят специални тържища за двустранната търговия⁹⁴, а същото положение се фиксира и в отношенията с Атила⁹⁵.

Втората клауза и определението в договора от 716 г. като σπονδάς показва, че се запазва типът отношения, формирани през 705 г. на базата на федератския статут. Участието на българите в отблъскването на арабската обсада на Константинопол през 717-718 г.⁹⁶ като съюзници на Византия, се явява в подкрепа на нашата интерпретация.

Приемането на федератски (или съюзнически) статут от Тервел през 705 г. и неговото потвърждаване през 716 г. показват, че българите са оценявали положително тези отношения с Византия. Въз основа на познатите днес извори може да се направи констатацията, че българите се оказват един твърде миролюбив съсед. За времето от Кубрат до 756 г. българите се явяват само два пъти агресори спрямо държавата на ромеите – през 680 г. и 712 г., като във втория случай причината е в отказа на император Филипик да изпълнява договора с тях. На какво се дължи това миролюбие към Византия, остава неизвестно, но със сигурност може да се каже, че федератския (съюзнически) статут вероятно е или сред причините, или сред последиците на тези взаимоотношения.

Бележки:

- ¹ Буданова, В. П. Готы в эпоху Великого переселения народов. Санкт Петербург, 1999, 146-147.
- ² Сократ. ГИБИ, I, София, 1954, 49; Ангелов, Д. История..., 89, 101; История на България. I, София, 1979, 386-387; Pohl, W. Zur Entwicklung der germanischen Donaureiche nach 454 A.D. - In: Die Völker an der mittleren und unteren Donau im V und VI Jhr. Berichte des Simposions. Wien. 1980; Лъобек, С. Нова история на средновековна Франция. I. Франкското наследство V-IX в. София. 1996, 23-25.
- ³ Ангелов, Д. История..., 110; Лъобек С. Нова история..., 42; Валазиев аноним - ЛИБИ, I, София, 1958, 324-325.
- ⁴ Тълкова-Заимова, В. Нашествия и етнически промени на Балканите през VI-VII в. София. 1968, 37.
- ⁵ Прокопий Кесарийски, ГИБИ, II, 1958, 115.
- ⁶ Прокопий Кесарийски, ГИБИ, II, 1958, 130.
- ⁷ Агатий Миринейски, ГИБИ, II, 1958, 202-204.
- ⁸ Прокопий Кесарийски, ГИБИ, II, 1958, 130, 144.
- ⁹ Созомен. ГИБИ, I, 1954, 69; Евагрий Схоластик. ГИБИ, II, 1958, 267; Прокопий. История на войните. - В: Петров, П., В. Гюзелев. Христоматия..., 65.
- ¹⁰ Приск, ГИБИ, I, 1954, 89, 95; Ангелов, Д. История..., 95-96.
- ¹¹ Ангелов, Д. История..., 147-148.
- ¹² Теофан Византийски, ГИБИ, II, 1958, 217-218.
- ¹³ Менандър, ГИБИ, II, 1958, 225; Евагрий, ГИБИ, II, 1958, 269.
- ¹⁴ Менандър, ГИБИ, II, 1958, 249; Теофилакт Симоката, ГИБИ, II, 1958, 296, 347-348; Цанкова-Петкова, Г. Бележки към началния период от историята на българската държава. - ИИБИ, 5, 1954, 330.
- ¹⁵ Теофилакт Симоката, ГИБИ, II, 1958, 328-348.
- ¹⁶ Теофан Изповедник. ГИБИ, III, 1960, 260, 265, 270, 276.
- ¹⁷ История на България. II, София, 1981, 40.
- ¹⁸ Константин Багрянородни. ГИБИ, V, София, 1965, 206-208.
- ¹⁹ Льв VI Философ. ГИБИ, IV, София, 1961, 172-173.
- ²⁰ "... Тези петима князе оправляваха княжеството на отвъдната страна на Дунава 51 години с остригани глави. А след това дойде отсам Дунава Исперих княз." - Петров, П., В. Гюзелев. Христоматия..., с.87.
- ²¹ Никифор патриарх Константинополски. Кратка история след царуването на Маврикий. Варна, 1997, 40-41.
- ²² Никифор патриарх Константинополски. Кратка история..., 30.
- ²³ Петров, П., В. Гюзелев. Христоматия..., 78.
- ²⁴ Златарски, В. История на българската държава през средните векове. Т. 1. Ч. I, София, 1994 (второ фототипно издание), 93-95; Мутафчиев, П. История на българския народ 681-1323. София, 1986, 101; История на България. Т. 2, София, 1981, 69.
- ²⁵ Златарски, В. История..., 93-95; Вернер, Й. Погребалната находка от Малая Перещепина и Кубрат - хан на българите. София, 1988; Венедиков, Ив. Прабългарите и

христианството. Стара Загора, 1998, 17-24; Атанасов, Г. За костюмите, регалиите и вероизповеданието на българските ханове (VII - IX в.). - В: Проблеми на прабългарската история и култура. Т. 3. Шумен, 1997, 76-81.

²⁶ Караянопулос, Й. Политическа теория на византийците. София, 1992, 12.

²⁷ Йоан Малала, Хронография. ГИБИ, II, 1958, 212.

²⁸ Виж например: Аларих - Сократ. ГИБИ, I, София 1954, 49; Одоакър - Ангелов, Д. История..., 110; Теодорих - Прокопий Кесарийски. ГИБИ, II, София, 1958, 115; бургундските крале Гондиок и Гондебалд - Лъобек С. Нова история..., 23.

²⁹ Бакалов, Г. Византия. Културно-политически очерци. София, б.г., 144.

³⁰ История на България. Т. 2, 92, 94.

³¹ Теофан Изповедник. ГИБИ, III, 1960, 261-262.

³² Златарски, В. История..., 134-136.

³³ Златарски, В. Известие на Михаил Сирийски за преселението на българите. - В: Избрани произведения. Т. 1, София, 1972, 66-67.

³⁴ Мутафчиев, П. История на българския народ..., 105.

³⁵ Чудесата на свети Димитър. ГИБИ, III, 1960, 160-161.

³⁶ Теофан Изповедник. ГИБИ, III, 1960, 262.

³⁷ Теофан Изповедник. ГИБИ, III, 1960, 263; Никифор патриарх Константинополски. Кратка история..., 50.

³⁸ Теофан Изповедник. ГИБИ, III, 1960, 263-264.

³⁹ Цанкова-Петкова, Г. Бележки към началния период от историята на българската държава. - ИИБИ, 5, 1954, 329-334.

⁴⁰ Договорът между Византия и Персия от 531 г. е наречен от Теофан *εἰρήνης* *πάκτα*, но според него империята е трябвало да изплаща големи суми; виж Ангелов, Д. История..., 127; през 562 г. отново е сключен *πάκτα* *εἰρήνης* с Персия, но годишният трибут, който Византия плаща на Сасанидите, е повишен; виж Ангелов, Д. История..., 128; през 583 г. сключен е *πάκτω* с аварите, но империята трябва да изплаща 100 000 нумизми годишно; виж Ангелов, Д. История..., 158; през 620 г. е сключен *πάκτα* с аварите, като Византия трябва да плаща 200 000 нумизми годишно - виж Мутафчиев, П. Лекции по история на Византия. Т. 1. София, 1995, 287; през 638 г. александрийският патриарх Кир сключва *πάκτα* с арабите, като се задължава да плаща 120 000 динара всяка година, както това е посочено и от самата Г. Цанкова-Петкова; виж Цанкова-Петкова, Г. Бележки към началния период..., 330.

⁴¹ Баласчев, Г. Върху държавното и военно устройство на старобългарската държава. - Минало, 2, 1909, 205.

⁴² Войнов, М. За първия допир на Аспаруховите българи със славяните и за датата на основаването на българската държава. - ИИБИ, 6, 1956, 457-467.

⁴³ Вж. Златарски, В. История..., 151; той счита, че освен годишния данък са отстъпени земите между Дунав и Стара планина; според М. В. Левченко Византия формално отстъпила земите между Дунав и Стара планина, вж. Левченко, Л. В. История на Византия. София, 1948, 152; Е. Хрисос смята, че думата *πάκτω* в случая е със значение на foedus, а оттам и че на българите се дава статут на федерати, вж. Chrysos, E. Zur Gründung des ersten bulgarischen Staates. - Cyrillomethodianum, 2, 1972, 7-12; според В. Бешевлиев Византия третира земите, заети от българите, като отстъпени срещу

задължението да я защитават, вж. Бешевлиев, В. Три въпроса към българската средновековна история – В: Изследвания в чест на Марин Дринов. София. 1960, 284.

⁴⁴ Теофан Изповедник. ГИБИ, III, 1960, 264; Никифор патриарх Константинополски. Кратка история ..., 51; Георги Монах. ГИБИ, IV, София, 1961, 47.

⁴⁵ Лъв Дякон. ГИБИ, V, София, 1964, 252.

⁴⁶ Теофан Изповедник. ГИБИ, III, 1960, 264; Никифор патриарх Константинополски. Кратка история ..., 51.

⁴⁷ Теофан Изповедник. ГИБИ, III, 1960, 265.

⁴⁸ История на България..., 109-110.

⁴⁹ Златарски, В. История..., 159-161. В своите произведения Теофан и Никифор нямат съобщение, в което да се посочва, че има други българи, освен дунавските. Информация за поселването на Кубер в Керамисийското поле получаваме от "Чудесата на свети Димитър" (Чудесата на свети Димитър. ГИБИ, III, 1960, 158-166), а че са съществували връзки между двете български диаспори се разбира от надписите около Мадарския конник (Бешевлиев, В. Първобългарски надписи. София. 1992, 97-102).

⁵⁰ Все пак това, че Теофан и Никифор познават само едни "българи" ни насочва към дунавските българи. Понеже походът завършва с поражение на византийските войски, може да се предположи, че подписаният мир не се е различавал от този от 681 г. (История на България..., 110; Павлов, Пл. Сред тайните на българското средновековие. С., 2000, под печат).

⁵¹ Теофан Изповедник. ГИБИ, III, 1960, 266; Никифор патриарх Константинополски. Кратка история ..., 56; Георги Монах. ГИБИ, IV, София, 1961, 49; Скилица-Кедрин, ГИБИ, VI, София, 1965, 215.

⁵² Теофан Изповедник. ГИБИ, III, 1960, 267.

⁵³ Никифор патриарх Константинополски. ГИБИ, III, 1960, 298.

⁵⁴ Георги Монах. ГИБИ, IV, София, 1961, 49; Симеон Логотет, цит. по Дуйчев Ив. Стара българска книжнина. София. 1940, 120; Лъв Граматик, ГИБИ, V, София, 1964, 149; Скилица-Кедрин, ГИБИ, VI, София, 1965, 216.

⁵⁵ Вж. Свидас. ГИБИ, V, 1964, 309.

⁵⁶ Златарски, В. История..., 170; История на България..., 111.

⁵⁷ Дьолгер, Ф. Средновековното "семейство на владетелите" и българския владетел. – СпБАН, 66, 1943, 181-183.

⁵⁸ Вж. Никифор патриарх Константинополски. Кратка история ..., 39, 43, 87.

⁵⁹ Вж. Никифор патриарх Константинополски. Кратка история ..., 26, 46-47, 58, 70, 77.

⁶⁰ Г. Атанасов също свързва кесарската титла на Тервел с обещанието за брак с дъщерята на Юстиниан II. Той счита, че такъв брак наистина е бил сключен. Вж. Атанасов, Г. За кесарската промоция и владетелските инсигнии на хан Тервел. – Епохи, 1994, 3, 69.

⁶¹ Никифор патриарх Константинополски. Кратка история ..., 87.

⁶² Иречек, К. Пътувания по България. София. 1974, 745-750; Златарски В. История..., 170; Цанкова-Петкова, Г. О територии Болгарского государства в VII-IX вв. – Византийский временник, XVII, 1960, 133-134; Бешевлиев, В. Три приноса..., 285-287; Koledarov, P. More about the Name Zagore. – BHR, 4, 1973, 92-97.

⁶³ В гръцкия текст е написано $\Xiουδαίου$, което по-скоро трябва да се преведе като хуни.

⁶⁴ Лъв Дякон. История. ГИБИ, V, 1961, 47.

⁶⁵ Георги Монах. ГИБИ, IV, 1961, 47.

⁶⁶ Скилица-Кедрин. ГИБИ, VI, 1965, 213-214.

⁶⁷ от контекста на разказа се вижда, че под "Македония" трябва да се разбира територията на византийската тема Македония с център Адрианопол.

⁶⁸ Koledarov, P. More about..., 93-94, 100-107.

⁶⁹ През 622 г., когато император Ираклий е в Лазика, той сключва съюз с "господаря на тюрките". Срещу големи дарове Ираклий получава военна помощ, но заедно с това при личната среща между двамата, "господаря на тюрките" е обявен за син на императора и му е обещано, че ще бъде оженен за Евдокия, дъщерята на Ираклий. (Никифор патриарх Константинополски. Кратка история ..., 33-34). През 1096 г. пристигналите в Константинопол водачи на първия кръстоносен поход на специална церемония са обявени, всеки поотделно за "синове" на ромейския император, с което те формално са подчинени. (Дьолгер, Ф. Средновековното "семейство на владетелите" ..., 195).

⁷⁰ През 1048 г. печенежният вожд Кеген е обявен за патриций, дадени са му три крепости по брега на Дунав и е покръстен с цялата си войска. (Скилица-Кедрин. ГИБИ, VI, 1965, 313-314).

⁷¹ Теофан Изповедник. ГИБИ, III, 1960, 268.

⁷² Никифор патриарх Константинополски. Кратка история ..., 61.

⁷³ Теофан Изповедник. ГИБИ, III, 1960, 268; Никифор патриарх Константинополски. Кратка история ..., 62.

⁷⁴ Агатон. ГИБИ, III, София, 1960, 182.

⁷⁵ Никифор патриарх Константинополски. Кратка история ..., 63; Агатон. ГИБИ, III, София, 1960, 182.

⁷⁶ Теодосий III управлява от края на 715 г. до март 717 г., затова предположението на В. Златарски, че договорът е сключен през 716 г., е най-вероятно вярно.

⁷⁷ Мнението, че през 716 г. владетел на българите е Кормесий, се поддържа от Г. Цанкова-Петкова. Българо-византийски отношения при управлението на Тервел и Кормесий – В: Изследвания в чест на Марин Дринов. София, 1960, 618-625; В. Бешевлиев. Три приноса..., 287-288; М. Москов. Именник на българските ханове (Ново тълкуване). София. 1988, 253-283.

⁷⁸ Теофан Изповедник. ГИБИ, III, 1960, 285.

⁷⁹ Бешевлиев, В. Три приноса..., 285-286.

⁸⁰ История на България..., 115.

⁸¹ Бешевлиев, В. – Три приноса..., 285-287.

⁸² Рашев, Р. Поселищния живот в Северна Тракия..., 101-103.

⁸³ Цанкова-Петкова, Г. О територии ..., 133.

⁸⁴ На гръцки първият милиарен знак се е изписвал $\mu\lambda\omicron\varsigma$ – вж. Свидас, ГИБИ, V, 1964, 309

⁸⁵ Теофан Изповедник. ГИБИ, III, 1960, 281.

⁸⁶ Рашев, Р. Поселищният живот в Северна Тракия..., 103, 107-109; Борисов, Б. Североизточна Тракия през XI-XII в. (по археологически данни). Автореферат. София, 1995, 8-11.

⁸⁷ Златарски, В. История..., 181; История на България..., 115.

⁸⁸ Атила през 447 г. получава 2100 литри злато; Теодорих Страбон през 472 г. – 2000 литри; аварите през 574 г. получавали 80 000 нумизми (приблизително равни на 1100 литри), а през 620 г. – 200 000 нумизми (приблизително 2780 литри); арабите през 782 г. – 70 000 нумизми (приблизително 1000 литри).

⁸⁹ Атанасов, Г. За костюмите, регалиите и вероизповеданието на българските ханове (VII-IX в.). – В: Проблеми на прабългарската история и култура. 3. Шумен, 1997, 77.

⁹⁰ Теофан Изповедник. ГИБИ, III, 1960, 285.

⁹¹ Войнов, М. За първия допир..., 460-463.

⁹² Златарски, В. История..., 181-182.

⁹³ Договорите с Атила вж. у Приск Тракиец, ГИБИ, I, София, 1954, 89,95; договора с Теодорих Страбон – Малх, ГИБИ, I, София, 1954, 131-132; преговори между аварския хаган Баян и император Юстин II – Менандър, ГИБИ, II, София, 1959, 225. Предложението на Крум за мир през 812 г. е отхвърлено точно поради тази клауза, което още веднъж показва, чия е била изгодата от нея.

⁹⁴ Буданова, В. П. Готы в эпоху ..., 140.

⁹⁵ Приск Тракиец, ГИБИ, I, София, 1954, 89, 95.

⁹⁶ Досега събитията от 717-718 г. – участието на българите в отблъскването на арабите и бунта на бившия император Анастасий II - са разгледани най-обстойно от В. Гюзелев. На базата на византийски, арабски, сирийски и други извори той заключава, че с отблъскването на арабите са свързани Дунавските българи, а с бунта на Артемий Куберовите. Вж. Гюзелев, В. Средновековна България в светлината на нови извори. София, 1981, 150-151.